

A TALMUD

FELOLVASÁS

TARTOTTA A »BUDAI KÖRBEN«

Dr GOLDBERG RAPHAEL

Különnyomat az »Ung. Izraelit«-ből.

BUDAPEST, 1883.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

HOLD-UTOZA 7.

Egy érdekes, a tudományok terén csaknem kivételt képező munkáról akarok Önöknek, tisztelt hallgatóság beszélni, meg akarom Önöket ismertetni olyan egy művet, melynek páráját az egyetemes tudományok közt — főleg azon időben, a melyben ezen mű keletkezett — hiába keresünk. Encyclopédiai, azaz mindent összefoglaló, a legkülönbélebb tudományokat összekapcsoló művek csak a múlt század vége felé állítottak össze, azelőtt minden egyes tudomány a külön-külön szakok és a körébe vágó vagy hozzátartozó osztályok szerint külön lett tárgyalva; tudományos szakmunkák voltak, de nem volt olyan könyv, mely mint általános ismeretek tára összefoglalta, összeegyeztette volna a különböző, egymástól messze eltérő, össze nem függő tudományágakat. Csak a múlt század vége felé kezdtek oly művek teremtésére gondolni, melyek a tudománynak, az ismereteknek halmazát összefoglalva, egy könyvben nyújtják azt, mi az emberek tudvágyát kielégíthesse. Magától értetődik, hogy ilyen mű nem tárgyalhatja az egyes tudományágakat oly kimerítően s bőven, mint azt az egyes, a szakoknak szentelt könyvek megteszik. A nagyra terjedő ismeretek tára, — a Conversations-Lexiconok, — melyek az ismeretek anyagát *Abc* sor szerint tárgyalják, és melynek egyes szakmáit külön-külön hozzáértő férfiak és tudósok dolgozzák ki, eléggé ismeretesek Önök előtt, azokról tehát bővebben szólni fölöslegesnek tartom.

Azon encyclopédiai mű, melyről szólni akarok, korban jóval megelőzte a mostan ismeretes társait. Encyclopédia az is, bár nagyságra, berendezésre és keletkezésre nézve nagyon elüt később keletkezett rokonaitól, a mai encyclopédiáktól és conversations-lexiconoktól. E mű az ismeretek anyagát sem rendezett logikai rendszer szerint, sem betűrendi következetességben nem tárgyalja, e mű a tárgyi és eszmei ismereteket abban a véletlen sorrendben állítja elénk, a milyen véletlen sor szerint azok esetlegesen egymás mellé kerültek. E mű több mint másfélezer éves, a neve pedig az általánosan ismert, de nem értett szó: T a l m u d.

Annyian és annyit beszélnek manapság a talmudról, hogy önkénytelenül is feltámad a laikus emberben az a kérdés, hogy tulajdonképen mi is lehet az a talmud, mi ördögös mű lehet az, melyre minduntalan, de minduntalan visszatér mint gócz körül a beszéd fonala; mi titokzatosság rejlik abban, hogy minden nem érthetőnek végokát a talmudban keresik?

Szerény nézetem szerint nagyon szükséges, kivált a mai körülmények között, hogy a műveit, el nem fogúit ember ismerje, — habár csak vázlatban is, — ezen mtivet, mely a beszédnek annyira mindennapos tárgya, de a melyet mindemellett oly kevesen és oly kevéssé ismernek, hogy példaképpül felhozhatom nagyon bátran azt a tudóst, Henricus Sinensis-t, — egy a XV. században élt tekintélyes kathol. papot, — ki a talmudot egész komolysággal valami hajdankori vén rabbinusnak tartotta, s ki a talmudot munkáiban folyton így idézi: »ut rabbinus Talmud narrat«, — »mint azt Talmud rabbi mondja«.

Tehát a talmudról, annak keletkezéséről, mivoltáról és tartalmáról akarok szólni. Ezt a

művet azok, kikből értelem és az abban való jártasság beszél, egekig magasztalják; azok pedig, kikben tudatlanság pöffeszkedik, kikben a lelketlenség, a bujtogatás, viszketeg a lüktető erő, a pokol művének állítják és az egészet a mélységes pokol fenekére kárhoztatják. S képzeljük csak el, ha már úgynevezett tudósok és műveit emberek is elfogultan ítélnék olyan mtiről, melyet tulajdonképen nem is ismernek, minő képzelete lehet e mtiről a nép nagy tömegének, kik Göthe szavai szerint: »Bespectabel sind im Zuschlagen, im Urtheilen aber miserabel«.

Mert nem könnyű dolog ám e talmudot át tanulmányozni, átlapozás nem ad fogalmat nekünk e mű béltartalmáról. Nagyon alapos és beható tanulmány kell ahoz, s hosszas búvárkodás, míg helyes fogalmat nyerünk a talmud eszmemenetéről. Nem ok nélkül szokták a talmudot és anyagát a tenger mélységével, a talmud bűvarát a tengeri utazóval összehasonlítani. A tengeri hajón s utazás közben a legkülönbözőbb népekkel ismerkedik meg az ember, hall különböző nyelveket, lát különféle szokást, életmódot, tapasztalója különféle erkölcsi nézeteknek. Mikor célhoz érve kiköt a hajó, valaki mindazt összeírja, a mit maga látott, tapasztalt, leírja mindazt, a mit a többi is látott, tapasztalt, a mit egymásnak egymásközött elmondtak, elbeszéltek; nemde mennyi ismeretet nyújtható, mily nagybecsű, vaskos kötetekre menő munka keletkeznék ebből? Pedig az utazás csak rövid ideig tartott; a szemlélők kevesen valának! Hát még milyen munka lehet az, mely nem egy hét vagy hónap, hanem évszázadok tapasztalatát, ezer meg ezer utazó észrevételét jegyzi le? S lám, ez a munka a talmud. Több mint 700 esztendő rakta véleményeit, népéleti mozzanatait e 12 nagy

vaskos kötet, 56 könyv, több mint 500 külön nagy szakaszból álló műbe; több mint kétezer tudós, mindegyik tudományában alaposan jártas egyén működött közre ezen munka megteremtésében, összeállításában és kiadásában. Milyen szorgalmának, buzgóságának, a tárgy iránti szeretetének kell annak lennie, ki életét ennek buvárlására áldozza? S íme, elképzeltük, mennyire meg tudja bírálni a talmudot az, ki azt nem ismeri, annak csak feléje se nézett ?!

De van egy körülmény, mely lényegesen elősegíti a talmud tanulmányozását; s ez azon tény, hogy az, ki teljes értelemmel, szorgalmasan, mélyrehatóan tanulmányozta a talmudnak egy részét, az hamar otthonos lesz az egész műben is, és nagyobb könnyűséggel tájékozhatja magát a többi részekben. Mert igaz ugyan, hogy az egyes szakaszok nagy részletezéssel, kiválólag a kijelölt anyagot tárgyalják, de mindamellet ezen anyag soha sem képezi egyszersmind kizárólag is annak a szakasznak egész tartalmát, hanem egybegyűjti e szakasz mindazt, mi közről vagy távolról összehozható, kapcsolatba fűzhető a szakasz kijelölt tárgyával. így aztán a legkülönbébb tárgyak kerülnek egymás mellé minden egyes könyvben. Felvilágosítás okáért vegyük például mindjárt az első könyvet. Az imákról szól; az imádkozás idejét is megjelöli; de itt az időnek pontosabb meghatározása céljából csillagásztani tételeket ad elő, egyes számítási módokat vesz fel, melyek pedig az imával tulajdonképen semmi összefüggésben nem állanak. Fel van hozva, hogy az imádkozó külseje tisztességes, lelki szent hangulatának megfelelő és ahoz méltó legyen, s mellette a beszéd tárgya a ruha készítésére megy át; a ruha szövetéről, szabásától nagy fontossággal

értekeznek; egész divatruhatárat enged szemlél-nünk, melyekben cyprusi, egyiptomi, mileti, korinthusi, perzsa és indus szöveteknek egész választékával találkozunk. Az ima tárgyalásához tartozik, hogy nagy lelki elfogultság mellett imádkozni nem szabad, így a vőlegény a lakodalom napján, a gyászoló haláleset stb. alkalmával. Vele aztán egy kalap alatt lakodalmi szertartás, temetési forma, gyászolás kerül a sorra, mi után aztán az öröm, vígság, muzsika következik. Vegyük csak: ima, csillagászat, számítás, ruhatár, divat, lakodalom, gyász, zene egymás után, milyen szép tarkabarka sereg.

A talmud a zsidóság sajátos szellemi és népi életének élete különleges mozgalmainak, sok százados fejleményének világos képe és világító tükre volt. Általa egy nép, egy nemzet saját életének műhelyébe tekinthetünk, de benne a belepillantó saját magának legtisztább, leghívebb képét is látja. A tiszta gondolkodású és nemes érzelmű a legtisztább gondolat és eszmény, belső nemes érzemény fénysugarát, a kicsinyes gondolkodású, durva és tompa, előítéletű ember mint saját énje visszfényét kicsinyes gondolkodást, aljas gondolatokat lát benne. „Az alacsonylelkű alávalóságot beszél, a nemeslelkű pedig nemeset beszél, nemesen vélekedik és nemesen gondolkodik.“ (Jes. 32,6); — e prófétai szózat a talmudolvasóra nagyon szépen ráillik. S a fénynek, az egyéniségnek visszatükrözése nem csak a külső embert mutatja, a belepillantó maga előtt látja legbensőbb érzeményeit; mozogni látja élete gépezete legtitkosabb kerekeit s rugóit is.

Ezen csudálatra méltó tulajdonságánál fogva állíthatjuk, hogy nem született még meg mindeddig az a mester, kinek tolla vagy ecsetje a valóság-nak olyan hűséges, tárgyilagos képét ábrázolta

volna, mint a milyen való képet a talmud nyújt, és nem alkottatott meg még az a remekmű, mely a talmudhoz hasonlítva, ahhoz foghatóan a természetesnek minden tekintetben megfelelhett volna. Jól iparkodjék magát is, és a talmudot is ismerni azon egyén, ki arról beszélni akar. Egyes elszórt, kikapott darabokból lehetetlenség akár embert, akár művet, főleg pedig ezen művet érteni; s felőle méltó ítéletet, bírálatot mondani. Ha a protestantismus nagy alapítóját, az éles elméjű Luthert műveinek csak azon részletei után akarnók megítélni, melyekben az Ördöggel való bajlódását írja, s ha Luther egyéniségét abból ítélnők meg, hogy az ördöggel úgy összeveszett, hogy a tintatartót is utána dobta, milyen képet rajzolhatna képzeletünk a nagy reformátor szellemi tehetségéről és nagyságáról? Összes műveinek áttanulmányozása nyomán nyerhetünk csak igaz és valódi képet e nagy szellemmel megáldott embernek nagyságáról, tehetségéről, működéséről! Koholmány a legmagasztosabb, legdrágább, legszentebb eszmékhez is hozzáfér, s a nagy tömeg indul az után, ki legnagyobb szájjal hirdeti azokat; műveit, elfogulatlan ember előtt koholmány és rágalom azon eszme és tárgy jósága, becase és fontossága felől meggyőző okul, elfogadható jellemzés képül nem szolgálhat.

Ezen általános vonások után lássuk egy kicsit a talmudot a maga belsejében; kutassuk a célt, a szolgálatot, mire hivatása volt; mutassunk rá a körülményekre, melyek között e könyvre szükség volt, s a körülményeket, melyek között az a zsidóságnak hasznára vált. Hogy ezeket megérthessük, vissza kell mennünk a talmud keletkezésének történetére, mutatnunk kell a viszonyokat, melyek létrehozták e nagy művet. Az általánosan ismer-

rétes tény, hogy a zsidók a babyloni fogságból kiszabadulva, ismét visszatértek Palaestinába. Most, miután nemzeti, politikai önállóságuk megszűnt, államéletük egészen elvesztette régi tekintélyét, az volt legfőbb törekvésök, hogy azon magasztos feladat megoldásához, mely a zsidóság végcéljául egy ezredévvél azelőtt a Sinai pusztában kitűzött, minél erélyesebben hozzáfogjon. S e magasztos cél az egy isten fogalom magas eszméje, az erkölcs művelése és terjesztése volt. Valóban, a zsidóságnak világtörténelmi jelentősége még csak távolról sincs kellőleg méltányolva ma sem. Mert míg a görög világ a tudományos, a római a politikai nagyság megteremtőjeként el van ismerve, a zsidóságtól meg nem tagadhatjuk, hogy ők képviselték ama. ethikai, szellemi, erényi nagyságot, melynek fejlődéséből indult ki a kereszténység, keresve az emberi nem magasztos végcélját, a zsidók eszmei, ethikai nagy vívmányainak nyomán halad az emberiség végcélja felé, melyet még a XIX. században sem ért el. Az egyisten imáadásnak és az evvel szoros összefüggésben álló erkölcsi világnézetnek megteremtői, — ezt már mindenki elismeri, — Ábrahám, Izsák és Jakab, a zsidónép törzsatyái voltak. Ők vetették meg csiráját eme nagyszerű, az emberi ész és kedély legfenségesebb eszméjének. Igaz, hogy ez eszme csak hosszú idő múlva tudta áthatni az egész zsidónépet, a nagy tömeg lassan enged tért új eszmék terjedésének, mert szívósan ragaszkodik a régi szokásokhoz, az ős időktől eredett nézetekhez. Hiszen csak hazánknak, Magyarországnak történetét tanulmányozva, tapasztalhatjuk, hogy első királyunk, Szt. István, mily nagy küzdelmek árán, rokonvér ontása által vetetett alapot a kereszténység számára, s mégis

egy egész század tölt el bele, míg egész Magyarországot áthathatta a keresztény szellem; hisz még Szt. László királyunknak is volt baja a felfeltünedező pogánysággal, Kálmán királyunknak is szüksége volt erélyes törvényt szabni a pogányságból felmaradt babonaságok ellen.

Hanem visszatérve a zsidósághoz, folytatom a szöni kezdett, de megakasztott fonalat. Csakis az első templom lerombolása után tisztult és izmosodott meg a zsidóság valódi erkölcsi alapja, melyet ezen idő óta aztán soha el nem hagyott. Azóta a zsidóság oly népeknek nyomása alatt, melyekkel — éppen azért, mert nyomása alatt állott — összeolvadni nem tudott és nem akart, magába zárkózott, összetömörült, éppen úgy, mint a kereszténység Nero s egyéb római császárok idejében az üldöztetések és nyomatások hatása alatt, összetartott, s így visszanyerte egységét, súlypontját, mely őt aztán minden vihar és vész közepette visszarántotta az enyészet, a bukás szélétől, és megmentette minden sülyedéstől; s bár változtak is a viszonyok fenntartotta az őt, s fentartja, bár a szabadság, a jog és méltányosság kellő osztályrészével, mind mai napig is. A vész és iszony létrehozta azt, a nyomatás, az Üldözés megteremtette, a mi isten prófétáinak nem sikerült. Idegen földön, idegen népek között, teljesen idegen szokások, világnézetek alatt, az erkölcstelenséget látva maga előtt, ismerte meg a zsidóság önmagát. Törvényeinek és vallásának szelleme, melyet eddig meg nem értett, melylyel ellenkezett volt ekkoráig áthatotta mostan inkább, mint valaha. A zsidók elkezdtek rendületlenül ragaszkodni apáik hitéhez, visszatértek isten törvényéhez, őseik erkölcséhez; átadták magukat teljesen az ősi szokásoknak. Izrael szelleme egysége lett e fő, ez lett az élet

célja, s hogy életük ennek megfelelően, megkezdett a tanítás, tanulás, magyarázat és oktatás. A biblia azon mondata, hogy minden szü le t a n í t ó j a i s l e g y e n g y e r m e k é n e k , á l t a l á n o s n e v e l é s i e s z m e l e t t . M a g u k a s z ü l é k n e v e l t é k , o k t a t t á k , t a n í t o t t á k g y e r m e k e i k e t ; a n e v e l é s t i d e g e n r e b í z n i , p é n z é r t b é r e l t e g y é n n e l t a n í t a t n i a g y e r m e k e t n e m v o l t s z a b a d , m e r t e z e k s o h a s e m f o g j á k o l y s z e r e t e t t e l , o l y o d a a d á s s a l , g o n d o z á s s a l , t a p i n t a t t a ? é s ü g y e s s é g g e l v e z e t n i a g y e r m e k e t , m i n t a z t m ű v e i t s z ü l e , g y e r m e k e é r d e k é b e n m e g t e s z i . A s z ü l ö k p é l d á j á b ó l , é l e t é b ől é s t a n í t á s á b ől m e r í t e t t é k a g y e r m e k e k v a l l á s o s h i t ű k e t , e r k ö l c s i é l e t s z a b á l y a i k a t é s n e m z e t i ö n t u d a t u k a t . A b i b l i a v a g y i s a s z e n t í r á s m a g y a r á z a t a , é r t e l m e z é s e k é p e z t e a z o n a n y a g o t , m e l y r ől a z a t y a f i á v a l , a k á r h o n n ü l t , a k á r u t a k o n j á r t , f o l y t o n b e s z é l g e t e t t , m e l y e t n e k i á t a d o t t , a z t e m l é k e z e t é b e v é s t e , a n n a k m e g t a r t á s á t é s k é s őbb m a j d t a n í t á s á t m e l e g e n s z i v é r e k ö t ö t t e . Í g y j á r t e z s z á j r ől s z á j r a , n e m z e d é k r ől n e m z e d é k r e , f o l y t o n b ől v ű l v e a z a n y a g , f o l y t o n t o v á b b h a l a d v a a z é r t e l m e z é s e k k i s z é l e s í t é s e , n a g y o b b í t á s a á l t a l . S z á r m a z o t t e g y t a n , a z á t ö r ö k l é s - , a z á t a d á s t a n a , a t r a d i t i o . E z e n á t ö r ö k ö l t t a n l e t t k é s őbb a l a p k ö v e a k e l e t k e z ő t a l m u d n a k . M e r t k é s őbb , m i d ő n a v i s z o n y o k v á l t o z t a k , a t a n í t á s i s m á s a l a k o t ö l t ö t t . K e l e t k e z t e k u g y a n i s i s k o l á k , h o l r a b b i k , a z a z t a n í t ó k , t u d ó s f é r f i a k e l ő a d á s o k a t t a r t o t t a k , t ö r v é n y e k e t e l e m e z t e k , m a g y a r á z t a k , e g y e s t é t e l e k f e l e t t k é r d é s e k e t á l l í t o t t a k , h o l a z t á n e z e n k é r d é s e k , t é t e l e k , m a g y a r á z a t o k f ől ö t t h e v e s é s b e h a t ó v í t á k k e l e t k e z t e k . E z e n i s k o l á k , m e l y e k n e k n e v e i z s i n a g ó g á k , a z a z g y ű l e k e z e t h e l y e k v o l t a k , m i n d s ű r ű b b e n t á m a d v a , m i n d e n e g y e s k ö z s é g b e n v a l ó s á g o s n e v e l ő i n t é z e t e i l e t t e k a z e g é s z n e m z e t n e k , ú g y h o g y á l t a l u k l e t t

a törvény és hittudomány valóságos és általánosan elterjedett közkinccsé. Jól jegyzi meg Josephus Flavius a kitűnő történetíró, hogy míg a rómaiaknál még a procuratorok, sőt a proconsulok is kénytelenek voltak törvénytudókat magukkal vinni a tartományokba, a hol ezreken és ezreken bírászkodtak, kormányoztak, addig a zsidóházaknál még az utolsó szolgáló is tudta, hogy minden egyes esetre mit rendel Mózes törvénye. Ha pedig ezen iskolák már a köznépet is felnevelték a törvényismeret bizonyos, fokára, mennyivel természetesebb, hogy neveltek egyes, buzgalomban és éles elmében kiváló tanítványokat is, kik később hivatásszerűen törekedtek a törvény tanulmányozásában. Hírneves tanárok tanítványokat gyűjtöttek maguk köré, kik között mindenféle korbéliek, mindenféle vagyoni állásúak, foglalkozásúak voltak; voltak ott nők, nőtlének, szegények, gazdagok egyaránt. A mester vagy a zsinagógában, vagy otthon tanított. A méltó tanítvány a mester társává, utóbb maga is mesterré, rabbivá vált. Minden rabbinak kellett valami mesterséghez értenie, hogy minden körülmények között is élhessen saját keresetéből. Így például volt köztük orvos és csillagász (Sámuel), építőmester, ügyvéd; iparosok közül pék, cipész, tticsináló, fátolkészítő stb.; volt köztük szénégető is egy (Josué), földművelő is, favágó a híres Hillel, aztán vízhordó stb. Pénzért tanítani nem volt szabad: „Koronává ne tedd a törvényt, hogy díszelegj és dicsekedj vele, de kapává se tedd!” így szól egy régi talmudista tanító. (Pirke abot 4,5.)

Sok mindenféle volt e tanításoknak, vitáknak tárgya. Nehéz kérdések a házassági, örökösödési jogból, cultusbeli rendelkezések, ellentétes írástételek hiteles magyarázata, az ünnepek, újholdak kiszámítása és más hasonló vallási s közügyi

kérdés képezte tárgyát az iskolai fejtegetésnek. Döntő ezen tárgyalásokban mindig csak az lehetett; mi a viták folytán — melyekben mindenki részt vehetett — igaznak és törvényszerűnek ismertetett el. A helytelen állítás és felfogás is előadatott ugyan, de az el nem fogadtatott. S éppen azért, hogy a helytelent is tárgyalták, keletkezett az a tudatlanok által gyakran emlegetett rút világnézet, melyet a talmudra erőszakolnak, de mely csak mint egyeseknek véleménye a talmudban érvényre lépni nem bír, s mely soha mint döntő és befolyással bíró meggyőződés a talmudban helyt nem foglal.

De az a körülmény, hogy mindent tárgyaltak, meggátolta az önkénykedést és általa fenntartott a személyes meggyőződés és egyéni szabadság. Ezek a viták, melyek a változó koroknak megfelelőleg a korok változó viszonyainál fogva sokféleképen meg lettek változtatva, képezik a talmud anyagát, mely akkor ugyancsak a szájban, élőszóban volt meg, de a későbbi századokban a babyloni és palaesztinai főiskolákban összeszedettek és egymás mellé leíratnak.

Roppant tarka-barka egyveleg származott ez egymás mellé való leírás által, úgy hogy legjobban megérthetjük azt, ha a talmud egybeállítását összehasonlítjuk a mai törvényhozás gyorsírási jegyzéknaplóival, az úgynevezett diariummal. Vasútépítés, cukoradó, phylloxera, párviadal, bosnyák ügy képezi gyakran tárgyát egy délelőttön a törvényhozás tárgyalásainak. Azt pedig tudjuk, hogy a szóló sem marad mindig tárgyánál; közbekiáltások, beleszólások, helyreigazítások, tetszés, nem tetszés gyakran akasztja a beszédet, s a gyorsíró mindent leírja hűségesen, pontosan jegyzetében. Előfordulnak imparlamentaris kifejezések, zajos, kínos

jelenetek, túlkapások gyakran és nagy számban. De azért nagyon tiltakoznék a törvényhozás, sőt az értelmiség, a nemzet művelt osztálya, ha korunk szellemi műveltségét, nemzeti erkölcsünk fokát ezen napló feljegyzései vagy egyes kiszakított részletei nyomán merné valaki mérlegelni. Csakis az elfogadott törvények szolgálhatnak műveltségünk, haladtságunk mérlegéül, nem pedig a parlamenti szószaporítás.

Amint az ilyen diarium van összeállítva, ép úgy van összeállítva a talmud is. Bennfoglaltatik ebben minden, a mi egy nép szellemi, anyagi, álladalmi és erkölcsi életével kapcsolatban állott. Azonkívül, hogy egy népnek több mint hét százados jogviszonyát és joggyakorlatát ismerteti, ismerteti a befolyásokat is, melyek között a jogviszony fejlődött, hanyatlott vagy változott. Világtörténeti események, melyek a zsidókat érintették vagy érdekelték. Népéleti ismertetések a rómaiakról, görögökről, perzsákról, babyloniakról, aegyptiaiakról, szóval mindazon népekről, melyekkel a zsidóknak érintkezése volt; és mindezen népéletrajz oly élénken, elevenen vázoltatik, hogy joggal mondta Renan, a híres francia tudós, hogy a talmud nélkül ezen népeket csak hézagosan ismerhetjük meg. De van még ezen kívül a talmudban vallási, bölcsészeti, természettudományi, csillagászat, orvosi, paedagogiai, nyelvészeti, matematikai, történeti, régészeti, oktatásügyi és száz efféle kérdés tárgyalva. Van benne ethica és eszthetica, dogmatica, politica, daemonologia, asztrológia, antropológia stb. Előadója a talmud számtalan népmesének, legendának, mythosnak. Sententiákat, rövid, élces mondatokat, közmondásokat; asztali, esketési, halotti s más efféle beszédeket, tréfás és gúnyos kis elbeszéléseket, toasz-

tokát nagy mennyiségben tartalmaz. A. vallásból kiindulva tárgya mindaz, a mi étel s italra, ház, lakás, ruházatra, egészség s betegségre, gyász s örmre, munka s imára, családra és nemzetre vonatkozik; államélet szempontjából földművelés, kereskedelem, ipar, baromtenyésztés, építkezés stb.

Király s koldus, palota s kunyhó, ördög és ángyai, pokol és mennyország egyformán szerepel: szóval, mindaz, mi úgy az egyes embernek, mint az egész nemzet életének mozzanataiban előfordulhat, benne előfordul. Végig kíséri az embert bölcsőjétől koporsójáig, úgy hogy általa az akkori népek mozgalmait mintegy látcsón keresztül vizsgálni gondoljuk. S mindezt oly híven és oly tárgyilagosan, oly élénken és elevenen festi, hogy minden él, mozog, pezseg benne; a színek oly élénkek és szépek, hogy az évszázadok hosszú sora sem homályosíthatja el annak erejét és fényét, nem csorbította és csonkította annak becsét és érdekességét.

Tekintve a talmudnak e sokoldalú tartalmát, tekintve hét százados keletkezésének történetét, a viszonyokat, nem lehet feltűnő, hogy a talmudban nagyszerű és kicsinyes, a fenséges és aljas, nemes és nemtelen, komoly és nevetséges, oltár és hamu egymás mellett található. Mert tagadhatlan, sok a furcsa, a nevetséges, a mi a talmudban van. De ezekkel szemben tekintetbe kell venni, hogy a zsidó nép között lakó más népeit viszonyai nagy befolyással voltak a talmud irányára nézve; és hogy az összeszedő, ki az V. század vége felé élt, mindazt, mi a régi időkől származott, — ha az magában véve becstelen volt is, — érdemesnek tartotta azt a jövő nemzedék számára fenntartani, ép úgy, mint a régiségbúvár

a legcsekélyebb értékű cserepet is becsesnek tartja; mivel hogy a régi időből származik.

Való az, hogy a talmud mindenféle ördögökről, daemonokról, varázslókról és más ilyen furcsaságról szól; való az, hogy találhatók egyes mondatok, melyek az akkori erkölcstelen és bálványimádó népekről, — de csakis ezekről, mert keresztényekről a talmud egyáltalában semmit sem szól, ezen felekezetet alig ismerték a kereszténységnél nagyobbbrészt előbb élt talmudisták, — bizony nem valami tisztelettel és becsüléssel, vagy pedig szeretettel szólnak 5 — de mennyire fölötté állnak ezeknek a talmudban a szentírásnak épületes magyarázatai, a valódi s általános ember-szeretetet tanító mondatok, melyek közül mutatványul van szerencsém közölhetni:

»Mások becsülete ép oly becses legyen előttünk, mint a magunké.« (Abot 4, 12.) »Ne dobj követ abba a kútba, melyből előbb ittál!« (B. Kama 92b.) »Mielőtt másokat kefélgetnél, tisztítsd le magadat!« (B. Bátra 60a.) Kérdés: milyen utat válasszunk magunknak? »Olyant, mely magunk előit is tisztességes legyen és más előtt is tisztességes legyen!« (Abot 2, 1.) »Inkább vettesd magad égő kemencébe, mintsem hogy mást megszégyeníts!« (Berachot 43a.)

Számtalan ilyen mondat van még elszórtan itt is, ott is a talmudban, mely ilyen szellemben nyilatkozik, de már hiába keresünk olyan mondatot; mint: »Extra ecclesiam nulla salus« — »az anyaszentegyházon kívül nincs üdvösség«, — mert ilyen a talmudban nincs. A talmud szerint mindenki részesül a mennyei boldogságban, ki erkölcsi életet él, arra való tekintet nélkül, hogy az illető miféle hithez, miféle népfajhoz tartozik is. Mert a zsidóságnak soha sem volt törekvése vallásának

minél több hívót szerezni; valakit a zsidóságra téríteni, vagy a zsidóeszméket úgy tüzzel-vassal terjeszteni, — mint azt bármi más felekezet megtette, — még akkor sem volt a zsidóságnak hajlama, midőn államhatalmának tetőpontján állott. A mennyiben a zsidóság hatni törekedett, továbbra nem ment az általános műveltség, az általános erkölcs terjesztésénél; megelégedett mindenkor annyival, ba az erkölcstelen pogány elfogadta az egyistennek imádását, ha a családi élet tisztaságát becsnek tartotta, a ki elismerte az egész emberiség méltányos jogait. Ki ezen követelményeknek megfelelt, ha nem is ismerte el a zsidó rituálét és törvényt, és ha azt mindjárt érvénytelennek nyilvánította is magára nézve, nem különbözött semmiben a zsidótól.

Sőt még a legvadabb pogányok jogait is tiszteletben kellett tartani; erőszakot vagy jogtalanságot követni el egy nemzet irányában, Isten szent nevének megbecstelenítése volt! Hogy a talmud valóban nem tesz különbséget zsidó és pogány között, tán szabad lesz egy pár példával igazolnom: »Nem szabad a pogány szegényeknek megtiltani, hogy részesüljenek az utószüretben, vagy a tarlón feledettben!« (E mondat értelmezésére meg kell mondanom, hogy a zsidónak nem szabadott a tőkén feledett szőlőt vagy tarlón hagyott kalászt böngészés által összeszedni. Az ott feledett rész mindig a szegényeké volt.) (Gittin 59a.) »Zsidó szegény és pogány szegény együtt tápláltassék, pogány betegnek ép úgy gondját kell viselni, mint zsidó betegnek.« »Pogány halott és zsidó halott együtt temetendő el!« ezt tanítja a talmud számos helyen. Hogy a talmud ember és ember között mennyire nem tesz különbséget, legjobban kiderül a következő szép és ér-

dekes vitából, mely egy ismert mese fölött Rabbi Akiba és Ben Azai között felmerült. A mese a következő: Egy pogány át akarván térni a zsidó vallásra, elment Sammaihoz és azt monda neki, hogy tanítsa meg őt azalatt az idő alatt, míg Ő féllábán eláll, a zsidóvallás tételeire. Sammai kilökte őt. A pogány elment Hillelhez, neki is elmondta ugyanazt, mire ő azt felelte: »Fiam, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat; ez a zsidó vallás alaptörvénye, ha ezt követted, már elhagytad pogányságodat.« S a pogány valóban át is tért aztán a zsidó vallásra. Rabbi Akiba azt állítá, hogy ezen bibliai mondat, melyet Hillel a zsidó vallás alapeszméjének ismert el, valóban legfenségesebb eszméje a vallásnak. Ben Azai erre azt felelé, hogy ezen tan nem elégíti ki az embert. »Mert ki a felebarát? Ugyan mi ismertető jegye van a felebarátnak? miben különbözik a felebarát a nem felebaráttól? Egyik azt mondja, hogy felebarátom az, ki hitemet vallja, vallásomat követi, a másik azt tartja felebarátjának, ki ugyanazon népfajhoz és törzshöz tartozik; a harmadik szerint, ki születésénél fogva egyenlő rangon álló velem (szép példa Metternich herceg, ki azt monda »hogya bárónál kezdődik az ember!«) a negyedik felebarátot egy és ugyanazon életpályán működők közt keres stb.« » Szóval« — így végzé Ben Azai beszédét — »sokkal jobban megfelel a zsidó törvény alapigazságának a biblia azon mondata, mely így szól: »íme ez az ember származásának története!« mert a,rea következő mondat így hangzik: »Azon, napon, midőn Isten az embert teremte, saját képmására teremte őt.« A ki Isten képmására teremtett, legyen az férfi vagy nő, fehér, barna vagy fekete képű, valljon ő bárminő hitet és vallást, beszéljen ő bárminő

nyelven és hangon, származzék az bárminő fajtól és törzstől, bírjon ő bárminő tulajdonokkal és sajátságokkal, legyen szegény vagy gazdag, szabad vagy szolga, boldog vagy nyomorult, ép természetű vagy rüti, az emberszeretetet nem tesz és nem ismer különbséget. Az emberi méltóság *egyedül*, kizárólag isten képmásában fekszik; ez kötelez bennünket az általános emberszeretetre.« Így értelmezi egy régi talmudzsídó az emberszeretetet, s valóban van oka bámulva akadni meg az embernek, ha a régi világban élt keleti barbár népeket tanulmányozva ilyenekre bukkan! Ezt látva, hajlandó felkiáltani, hogy a mai kor korára sokkal büszkébb, mint azt a kor valóban megérdemlené, mint a mennyi oka lehetne e büszkeségre! Mennyire ellentétben áll ez a mai kor úgynevezett türelmességével, mely tulajdonkép nem más, mint a vallásfelekezetek, nepfajok és törzsek közötti gyűlölet, tusakodás és veszekedés álarca alatt! »Az ember isten képmására teremtett lény; tehát gondolkodással, értelemmel, akarattal ellátott egyéniség, ezt tanítja a talmud. S valóban a talmud mondatai tele vannak életphilosophiai célzásokkal; némelyik mondata ma is ismeretes, általánosan használt kifejezés, mire azt szokás mondani, hogy: »Ez azután megfelelt nekik Ilyenek pl. »Kinek esze van, mindene van; kinek esze nincs, semmije sincs!« (Nedarim 41a.) »A gondolat szegénysége, az az igazi szegénység!« (Nedarim 41a.) »Nem elég isten előtt ártatlannak lenni, ártatlanságot az emberek előtt is ki kell mutathatnod.« (Jer. Schekal 5b.) »Nem a hivatal teszi érdemessé az embert, hanem az ember teszi azzá a hivatalt.« (Tanit 21b.) »A vak szemtelen is« (B. Kama 86b. Ezen példabeszéd átvett értel-

mében még igazabb.) »Beszélni ezüst; hallgatni arany.« (Megilla 18a.) »Két veszekedő közül az a nemesebb, ki előbb elhallgat.« (Kiduschin 71b.) »A rágalom három embernek árt; annak ki beszél, annak kinek mondja, és annak a kiról a szó van.« (Erachin 15b.) »A hazugnak nem hisznek, ha igazat szól is.« (Sanhedrin 89b.) »Nem tétlenségben, hanem tevékenységben várd isten áldását.« (Szifre 5 M. 12, 3.) »Minden embernek kötelessége fiát valami mesterségre taníttatni, ha ezt nem teszi, annyit tesz, mintha rablómesterségre tanítaná.« (Kiduschin 29a.) »Ki a bölcs? ki mindenkítől tanul. Ki az erős? ki önmagát legyőzi. Ki a gazdag? ki megelégedett? Ki a tiszteletreméltó? ki mást tisztel.« Abot 4, 1.) »Ha egy gazember megcsókol, számláld meg a fogait (?)« (Vigyázz, hogy meg ne harapjon!.) (Chulin 127a.) »VL.'

Nevezetes szójáték ez: »bekiszó, bekószó, bekászó« — az embert erszényéről, poharáról, haragjáról lehet megismerni! (Tanchuma, Korach.) (Az erszény az életpályán, a közügyeken való működést, a pohár a barátságot jelképezi.) stb. Az ember szellemi, nagysága által magáról adja tanúságát, hogy isten képmására teremtett. De ha megköveteljük, hogy isten képmására teremtetvén, saját énünk részére helyet jelöljenek az ember-szeretetből folyó egyenlőség nagy eszméjében, magunknak is meg kell tennünk, ki kell szolgáltatnunk az elismerést embertársaink részére. Ezt úgy kívánja a méltánylat, a józan emberi ész, a szabad gondolkodás. Ez elismerést igazságnak nevezzük. A talmud feltétlen kimondja a tételt, hogy minden ember iránt igazságosak legyünk. Az igazságtól eltérni, vagy érdek kedvéért annak egy részét vagy az egészet elpalástolni, vagy csak elhallgatni is, a legszigorúbb tilalmak közé tar-

tozik. Még ott is, hol az igazságnak kimondása vagy elhallgatása érdeket nem illet, sem egyikből haszon, sem a másikból kár nem eredhet, szóval egészen közömbös, fontosság nélküli tárgynál is a legszigorúbb igazságmegtartás kívántatik. S e tekintetben nagyon érdekes, minő szigorral tárgyalja a talmud az igazság megóvásának, feltétlen megtartásának kérdését. Sammai azt mondotta, midőn e kérdés fölött a vitát megkezdették, hogy nincs megengedve semmi szín alatt az igazságtól csak hajszálnyira is eltérni; elhallgatni pedig semmit sem szabad, mit észrevettünk. Ellenfele, Etillel, azt monda erre, hogy lehetséges eset, mikor az ember a pontos és szigorú igazságtól némileg eltérhet, vagy némi *csekélységet* elhallgathat anélkül, hogy ezáltal bűnt követne el. Tegyük fel például azt az esetet, monda Hillel, hogy lakodalomba híttak. A vőlegény megkér, hogy dicsérd fiatal feleségét felköszöntőben. Látod, hogy a boldog vőlegény mennyire el van merülve szerelmes szemeivel menyasszonya bájaiba, vájjon nem fogod-e a menyasszonyt túldicsérni? vájjon elmondod-e hibáit, vagy elhallgatod-e azokat? Mire Sammai röviden azt felelé: »ha vak, vaknak mondom; ha púpos, hát púpos; mindig csak igazat szólj!« A vita ezen tárgy fölött még azután is sokáig eltartott, végtére is abban egyeztek meg, hogy beszédünkben csak igazat szóljunk, mert: »Ajkaidnak szavára vigyázz és járj el a szerint, ez a törvény!« és ez is lett aztán a határozat. (Ketubot 17a.)

Lám, minő fontos és szent ügynek tekintették a talmudisták az igazságszeretet még értéktelen vagy érdektelen dolognál is; hát még milyen szigorral követeli az igazságosságot ott, hol általa érdek vagy érdem nyeresége vagy vesztese forgott

kockán. Az igazságot isten pecsétjének, isten tanúbizonyításának nyilvánítja a talmud. Az igazságszolgáltatás őrét, a bírót pedig ama magasztos hivatal viselőjének, ki hivatala által a jogot, érdemet és becsületet képviseli, kinek kötelessége a békét, egyetértést, egyességet létrehozni ember és ember között. A bírónak nagyon szigorú kötelmei vannak; rendületlen részrehajlatlansága által a megvesztegetetésnek még csak látszatát is el kell háritania magáról; még az egyénre való tekintet által sem szabad magát az igazság útjáról eltéríttetnie; a perlekedő feleknek sem magas állását nem szabad tekintetbe vennie, sem pedig az alacsony állás ne költsön benne részvétet az igazság rovására; a gazdagnak ne számítsa gazdagságát és a szegénynek ne nyújtson előnyt azért, mert szegény; mert a jognak elferdíttetnie nem szabad. A megvesztegetésnek célzatát akkor is utasítsa vissza, ha ő már meg is van győződve az ügy igazságossága felől, és az ajánlat az igazságügy támogatása közben történik is; sőt még a megnyert igazságügyért felajánlott ajándékot se fogadja el, nehogy az előzetes megvesztegetetésnek lássék. A peres ügy elfogadásánál és felvételénél nagy óvatossággal járjon el; hallgassa meg jól a feleket; vizsgálja körülményesen a mellékes okokat ;-tanúskodásoknál puhatolja ki a hitelt nem érdemlő, ferde, hamis, túlzott vagy roszakarató állításokat és azokat utasítsa vissza; csak hitelt érdemlő, gyanún kívül álló, erkölcsös tanúk segítségével, meghallgatása után iparkodjék az igazságot kideríteni, ítélet kimondásnál sem az izgatott, igaztalanságra hajlandó tömeg után ne induljon, se epedig meggyőződése ellen á bírák többsége által meg ne rendíttesse magát; mindenki önmeggyőződése szerint, nem pedig a tekintély által vezé-

relve mondja ki egyéni ítéletét. Valóban meghatók is azon példák, melyek a talmudban a bírák részrehajlatlanságáról, igazságszeretetről tanúskodnak. Rabbi Sámuellel történt, hogy egy bárkából kiszállva valami úri ember kezét nyújtá neki, hogy a rabbinak kiszállásánál segítségére legyen. Rövid idő múltán ezen úri embernek pere lévén, Sámuelhez vitte azt elintézés végett. De a rabbi felismerte benne azt, ki neki a hajón a kiszállásnál segített, és épen ezért nem vállalta el az ügy tárgyalását, mert úgymond: »Barátom, én neked köszönettel tartozom; én nem lehetek neked igazságos bíród!« (Ketubot 105b.)

Egy másik bírónak, R. Jósénak faluhelyen gyümölcsös kertje volt. A kertész hetenkint egyszer, pénteken, szedett gyümölcsöt és azt gazdájának bevitte a városba. Egy alkalommal a kertész már csütörtökön, — mely napon a városi bírói székeknél rendszeren tárgyalások voltak, — hozta a gyümölcsöt gazdájának. R. Jósé kérdezte tőle, mért hozza oly korán a gyümölcsöt? mire a kertész azt felelé: »Uram, tárgyalásra jöttem, a szomszédommal bajom van és azért felhasználtam az alkalmat!« és evvel átnyújtá a gyümölcsössel telt kosarat. S R. Jósé ezt megvesztegetési kísérletnek tekintette, dacára annak, hogy a gyümölcs sajátmagáé volt, s nem vállalta el az ügyet, hanem helyettesről gondoskodott. (Ketubot 105b.)

»Legyetek óvatosak az ítélethozatalnál, mert Istennek nevében történik az, ki előtt nem létezik sem igazságtalanság, sem személyre való tekintet, sem pedig megvesztegetés« imígy szól a talmud a bírákhoz. »Hét tulajdonsággal legyen a bíró felruházva, mondja a talmud. Legyen tudó „mányos műveltségű, de ne legyen büszke; legyen istenfélő, s bírjon mindenki irányában alázattal.

Legyen gazdag, mert önállósága nélkül bírónak nem való; saját érdeke és haszna nála ne határozhasson. Legyen az igazság az ő vezércsillaga; és legyen népszerűsége, de jó hírneve is.« »Csakis ilyen tulajdonokkal ellátott egyén lehet és legyen bíró; ki pedig nem érzi magát biztosnak abban, hogy mindezen kellékeknek megfelelhet, bírónak nem való, mert biztosak lehetünk benne, hogy igazságos ítéletet nem hozhat.« »A bíró ítélethozatal előtt úgy tekintse magát, mintha a kard éle nyakának volna irányozva és az alvilág volna előtte feltárva, mert igazságtalan ítélete által nemcsak egyes embert, de családokat és egész népet is hozhat szomorúságba és szerencsétlenségbe; hogy részre hajolva megbontja a csendet, felzavarja a békét, az egyetértést és összhangzást; hogy ítélete által okot ad zavart, villongásokat kezdeni, miből a legnagyobb rendetlenség, közveszély származik.« »Az igazságos bíró a béke angyalának tekintendő, a hamis, megvesztegetett bíró a pokol ördögévé válik !«

*

Még sokat szólhatnék, ismertetésem meszszebbre és többre kiterjedhetne, órákig s napokig idézhetnék, kötetre menő mondatokat szemelhetnék ki a talmudból, hogy megvilágítsam azon nemes irányt, melyben a talmud ember- és igazságszeretetről, honpolgári hűségről, családi és erkölcsi egyéni élet tisztaságáról szól; idézhetnék mondatokat, melyben munka és munkaszeretet, emberi erény, nagylelkűség, jótékonyság mint az emberi nagyság ismertető jelei példányképpül állítatnak. Vázzolhatnám az elégedett ember boldog-

ságát; kimutathatnám, hogy a talmud mennyire kárhoztatja a szellem törpeségét, mennyire megveti a rágalmat, gyanúsítást; mennyire utálja a pazarlást és fösvényt, a tisztátalan és aljas gondolkodásmódot; mennyire megveti az aljas módon, idegen javak és becsület nem tisztelése által vagyont, elismerést, hírnevet kereső ember-telen embert, de attól tartok, hogy már eddig amúgy is túlságosan próbára tettem becses türelmüket, azt továbbra is kikérem sok volna. Kimerítő, minden oldalról körültekintő ismertetést nem nyújthattam, mert egy ilyen roppant műnek tüzetes ismertetése nem lehet tárgya rövid, egy-órás felolvasásnak. Csak az irányt, a szellemet, a tartalmat akartam közismerés tárgyává tenni, mert az egész anyagot megismerni csak hosszas tanulmány eredménye lehet. Örülöm kell, ha sikerült Önöket egy kis tengeri kirándulásra vezetnem; a hajó fedélzetéről méltóztassanak a mérhetlen s végtelen tenger nagyságáról, mélységes tartalmáról, szépségeiről és élvezet nyújtó gyönyöreiről képzeletet alkotni. Sokat hallunk a tengerről beszélni; s bárki tekintse meg azt először életében, képzelete készületlen volt a nagy meglepetés egyszeri felfogására, az első pillanat felülmúlja, megsemmisíti a nem látott tenger felől előbb alkotott képet. Így van ez a talmuddal is; sokat hallotunk felőle beszélni, de többnyire sötét, zord, visszataszító képet láttak. Szabadjon remélnem, hogy e rövid megtekintés más irányba, még pedig a helyes irányba helyezi a képet, szabadjon nyilvánítását adnom azon reményemnek, hogy meggyőződhetünk arról, miszerint valóságon, igazságon nem alapulhat az a mindenfelé terjesztett balvélemény a talmud mivoltáról. Úgy hiszem, józanság és értelem eloszlatja a rágalomnak és

koholmánynak mérges, értelmet zsibbasztó kinövéseit, s ezek helyett majd mindig inkább előtérbe lépnie kell az igazi emberszeretetnek, az erkölcsös műveltségnek édes és érett gyümölcse, mit a XIX. század három szóval jelez:

»Szabadság, Egyenlőség és Testvériség!«